

УДК 7. 071. 1 : 76 (477. 43) «19»

А. Г. ШУЛИК

ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТЦІВ-ГРАФІКІВ КАМ'ЯНЕЧЧИНИ У ХХ СТОЛІТТІ

У статті досліджено напрями та регіональну специфіку художньо-педагогічної діяльності митців-графіків на теренах Кам'яниччини у ХХ ст.

Ключові слова: педагогічна діяльність, графіка, творчий процес, художня школа, рисунок, гравюра.

А. Г. ШУЛИК

ХУДОЖЕСТВЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХУДОЖНИКОВ-ГРАФИКОВ КАМЕНЕЧЧИНЫ В ХХ ВЕКЕ

Аннотация. В статье исследованы направления и региональная специфика художественно-педагогической деятельности художников-графиков на территории Каменеччины в ХХ в.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, графика, творческий процесс, художественная школа, рисунок, гравюра.

A. G. SHULIK

ARTISTICALLY PEDAGOGICAL ACTIVITY OF ARTISTS-GRAPHS OF KAM'YANECHCHIN'S IS IN XX AGE

The article investigates the directions and regional specificity of artistic-pedagogical activity of graphic artists at the lands of Kamyanechchyna in the 20-th century.

Key words: pedagogical activity, drawing, creative process, art school, picture, engraving.

Еволюція художніх процесів в українському мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ століття великою мірою позначена впливом професійного досвіду та педагогічних систем окремих митців-педагогів. Загальновідомо, що значення окремих творчих особистостей є більшим, ніж деяких мистецьких рухів чи течій. Якщо ж митець, не підлягаючи загальним стереотипам і доктринам, виявляв себе як обдарований педагог, то формування і розповсюдження нових ідей у мистецтві багатократно зростали, утворюючи школу регіонального, національного чи навіть світового значення [9, с. 8]. Не залишився осторонь і мистецький осередок на теренах Кам'яниччини, зокрема графічна школа. Творчі пошуки художників-графіків краю сформували потужну науково-педагогічну школу, напрацювання якої стали серйозним підґрунтям для розвитку художньої освіти на Поділлі.

Розглядаючи ступінь наукової розробки теми, слід відзначити, що серед існуючих у вітчизняній мистецтвознавчій науці досліджень немає ґрунтовних праць, в яких би комплексно висвітлювалася педагогічна діяльність митців-графіків Кам'яниччини у ХХ ст. Проте є ряд видань, присвячених аналізу педагогічної діяльності окремих художників. Найбільш вагомими серед них праці П. Корнілова, Є. Когана, В. Ільїнського, А. Фесенко, А. Ковальчук, М. Красуцького, Н. Урсу, О. Завальнюка, М. Данилюка, О. Ерн, В. Вдовенко та ін.

Мистецтво графіки є невід'ємною складовою українського образотворчого мистецтва. Його розвиток на теренах Кам'яниччини у ХХ ст. пов'язаний з іменами В. Гагенмейстера (1887-

1938), С. Кукурузи (1906-1979), Д. Брика (1921-1992) та З. Гайха (1923), художня творчість яких нерозривно поєднана з їх педагогічною діяльністю. Тому метою статті є дослідження особливостей формування та діяльності науково-педагогічної школи на Поділлі в контексті розвитку мистецтва графіки.

На землях Поділля протягом останнього століття жили і працювали митці, які у власній творчості поєднували різні напрями роботи, зокрема художню та педагогічну. Цю славу традицію започаткував ще на початку ХХ століття відомий український педагог, художник-передвижник В'ячеслав Костянтинович Розвадовський (1878-1943). Свою творчо-педагогічну діяльність В. Розвадовський розгорнув на тлі існування в м. Кам'янці-Подільському художньо-промислової школи, єдиної в дореволюційний час, де навчання велося українською мовою. Школа В. Розвадовського була організована ним самим у 1905 р. і названа «Рисувальні класи». Це була перша і єдина в Україні школа з інтернатом для сільських дітей. На думку Розвадовського, в школі повинно було бути по два учні від кожного району, щоб таким чином створити умови для розповсюдження професійного мистецтва серед народних мас і розвитку локального народного мистецтва [2, с. 36].

Важливе значення має просвітницька діяльність, розгорнута Розвадовським на педагогічній ниві. Високий рівень викладання, застосування прогресивних форм навчання швидко дали добрі результати. Діяльність В. Розвадовського сприяла виникненню такого феномену художньої освіти Поділля, як педагогіка мистецтва Володимира Гагенмейстера.

В. Гагенмейстер – видатний педагог, художник-графік, популяризатор українського мистецтва, розпочав свою педагогічну діяльність в Кам'янець-Подільській художньо-промисловій школі у 1916 році і викладав там до 1933 року. Саме з іменем В. Гагенмейстера пов'язано піднесення цього культурного осередку на Поділлі. У своїй педагогічній роботі Гагенмейстер використовував спеціальні засоби, методи та прийоми, які склалися у струнку систему результативної художньої освіти. Під його керівництвом у школі більш досконалим стало вивчення рисунка; поширення знань, вмінь та навичок в галузі технік акварельного живопису; був введений творчий малюнок. Чимала увага приділялася технології керамічної справи, поглибленому вивченню декоративного розпису; був відроджений художній текстиль, виготовлення орнаментальних килимів, вишивання; засвоєння літографської справи набуло професійного рівня. Основним напрямом у вивченні рисунка було навчання учнів реалістичного зображення дійсності. Велика увага приділялася малюванню з натури при використанні різних технічних засобів і матеріалів (олівець, вугілля, сангіна, перо, пензель тощо) [10, с. 218].

Велика краєзнавча діяльність школи проводилася ще з часів заснування В. Розвадовським навчальних класів. Продовжувалася ця робота і в довоєнний час. Але особливого розквіту досягла краєзнавча робота і використання зразків та матеріалів народної творчості у навчальному процесі під керівництвом В. Гагенмейстера. У зимові та літні канікули школа організовувала творчі бригади з учнів і викладачів для збору етнографічних матеріалів, зразків народної творчості у селах Поділля. При школі існував фонд, що складався із зібраних творів ужиткового мистецтва: килимів, гончарних виробів, бісерних прикрас, писанок, паперових квітів та витинанок, гутного скла, одягу, вишивок тощо. Особливо цікавими були копії настінних розписів та зразків народного мистецтва, які неможливо було долучити до фонду. Ці матеріали слугували нескінченним джерелом натхнення у період навчання в класах. Зібрані замальовки опрацьовувалися і видавалися літографічним способом силами школи [10, с. 219].

Науково-методична діяльність В. Гагенмейстера, його високий професіоналізм та копійка праця, спрямована на дослідження, вивчення та відродження національної спадщини, сприяли вдало організованому навчально-виховному процесу школи і заклали міцні основи для подальшого розвитку мистецької освіти на Поділлі.

У другій половині ХХ століття провідними художниками-педагогами у Кам'янці-Подільському були Дмитро Іванович Брик та Збігнев Казимирович Гайх. Їх творчо-педагогічна діяльність відіграла визначну роль у розвитку художньої освіти й мистецтва Кам'янецьчини

50-70-х рр. ХХ ст. Саме з іменами Д. Брика та З. Гайха пов'язане відкриття дитячої художньої школи у м. Кам'янці-Подільському, яка успішно функціонує і сьогодні.

Дитячі художні школи в багатьох містах України почали відкриватися у 60-ті роки. Мріяли про це й З. Гайх і Д. Брик, який тоді керував гуртком юних художників у Палаці піонерів. Митці прагнули, щоб школу спочатку відкрили в Кам'янці-Подільському, а не в обласному Хмельницькому, який мав кращі фінансові можливості. Розмова З. Гайха з київським художником А. Пламеницьким (1920-1982), а також іншими колегами підказала: потрібно продемонструвати, що в Кам'янці-Подільському є значні художні сили. Саме тому 1967 року у м. Києві в Будинку літераторів відкрилася виставка «Архітектурні та історичні пам'ятки Кам'янця-Подільського», на якій із 81 представленої роботи 75 належало З. Гайху і Д. Брику. Народний художник СРСР, професор Київського художнього інституту В. І. Касіян (1896-1976), побувавши на виставці, особисто передзвонив до Міністерства культури УРСР і переконав: «У Кам'янці є сили, тому художню школу треба відкривати передусім тут, а вже потім у Хмельницькому». Схвальні відгуки про виставку з'явилися в «Літературній Україні», «Українському історичному журналі», «Вітчизні». Відомий український історик М. Брайтчевський (1924-2001) зробив висновок: «Як добре, що у Кам'янці-Подільському є власні художні сили, здатні увічнити його історичну неповторність» [1, с. 160]. Тепло відгукнулися про виставку письменник, академік М. Бажан (1904-1983), письменники П. Панч (1891-1978), Ю. Збанацький (1914-1994).

1969 р. в Будинку архітектора у Львові була відкрита художня виставка «Історико-архітектурні пам'ятки м. Кам'янця-Подільського у творчості художників Д. Брика і З. Гайха». Виставка була організована Кам'янець-Подільським міським товариством охорони історичних та архітектурних пам'яток історії і культури та міським музеєм-заповідником за підтримки Львівського відділу спілки архітекторів України [11, с. 4]. У книзі відгуків член Спілки художників СРСР С. Грузберг (1918-2000) записав: «Крім пізнавального значення, ця виставка цінна своїми мистецькими якістьми. Їх твори повинні широко популяризуватися. Виставка – художня подія в мистецькому житті міста» [13, с. 8]. Позитивні оцінки отримала виставка і від народного художника УРСР Я. Чайки (1918-1995). І. Кудін, відповідальний секретар правління обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, зазначив: «Добру справу зробили ентузіасти з Кам'янця-Подільського, що в такий спосіб популяризують творіння дідів і прадідів наших» [11, с. 4].

Після цього питання про відкриття в Кам'янці-Подільському дитячої художньої школи було фактично вирішено. І 1969 року при підтримці завідувача міськвідділу культури К. Білик у приміщенні теперішньої дитячої бібліотеки на вулиці Лесі Українки була відкрита дитяча художня школа. З. Гайх провів перший набір учнів, в якому лише 18 дітей. Серед них: Олександр Миронюк, всесвітньвідомий Сергій Іванов і майже всіма забутий Сергій Костовський. З. Гайх став викладачем, а пізніше і завучем школи [12, с. 5].

Першим директором художньої школи був В. Антонюк, але в січні 1970 р. його змінив Ю. Попсуй, який і забезпечив високий рівень школи. Невдовзі школа перейшла у приміщення по вулиці Уральській, матеріально зміцніла, а З. Гайх фактично став головним консультантом директора.

У ті роки З. Гайха обирають головою методоб'єднання художніх шкіл області (їх на той час на Хмельниччині було вже 7), де він з одностороннім створив нову програму, в якій значно розширив підхід до технічного й емоційного відтворення об'єктів. «Всі органи відчуттів (а не тільки очі) повинні працювати для створення образу – інакше творчості не буде, мистецтва не буде», – говорив вчитель [8, с. 12]. Тому на своїх уроках З. Гайх як невід'ємну частину навчально-творчого процесу використовував музику і поезію. Своїм вихованцям він читав Блока, Пушкіна, Лермонтова, Тютчева, Пастернака, причому всі твори знав напам'ять, що посилювало сприйняття учнями вічної класики.

Інтегровані уроки З. Гайха були власним нововведенням художника-педагога. Такі уроки робили навчальний процес по-справжньому цікавим, а їх проведення було необхідним для цілісного сприйняття світу та осмислення явищ навколишньої дійсності учнями. Використання інтегрованого підходу до організації навчально-виховного процесу сприяло

підвищенню рівня практичних умінь та навичок, відкриттю цілого ряду можливостей для різнобічного, нетрадиційного, практичного засвоєння набутих знань.

Важливий акцент у своїй педагогічній діяльності З. Гайх робив на формуванні уяви. Відповідні художні завдання педагог спрямовував на розвиток у дітей фантазії та творчого нестандартного мислення, індивідуальних якостей особистості. До викладання З. Гайх завжди підходив творчо. У своїй мистецько-педагогічній діяльності він втілював кредо: «Немає фантазії – немає художника». Також З. Гайх був проти відкритих уроків – і в Кам'янець-Подільській художній школі їх було скасовано. Саме З. Гайха разом з представниками зі Львова та Луцька залучили до складання нової програми для дитячих шкіл, що свідчить про високий професійний рівень художника-педагога [12, с. 5].

Важливою частиною діяльності З. Гайха була лекційна пропаганда образотворчого мистецтва. Митець-педагог професійно володів знаннями в галузі історії образотворчого мистецтва. Лекціями художника було охоплено всі навчальні заклади міста: від середніх шкіл до інститутів, йому доводилося читати лекції навіть людям, позбавленим волі. У народному університеті, що існував тоді, З. Гайха було обрано деканом факультету образотворчого мистецтва.

Сьогодні важко перерахувати всіх відомих учнів З. Гайха. Але досить згадати С. Іванова, який одним з перших випускників перейняв та вдосконалив творчий підхід до графіки. Його роботи виставлялися у Франції, Японії, Польщі. Міську дитячу школу очолює сьогодні Тетяна Щербина. Серед інших випускників – Андрій Шреер, Віктор Крапивка, Олександр Миронюк та ін.

Багато років свого життя віддав роботі з дітьми і Д. Брик. З 1950 по 1971 роки він вів студію юних художників при Кам'янець-Подільському палаці піонерів. З 1969 по 1979 рік працював старшим викладачем Кам'янець-Подільської художньої школи, виховав понад 250 учнів. Найбільш обдаровані давно вже стали художниками, скульпторами, архітекторами.

У художній школі Д. Брик навчав дітей живопису, станкової та прикладної композиції, малюнку й скульптурі. Д. Брик був не просто художником-педагогом, він був вихователем. Крім того, що він прищеплював своїм вихованцям основи образотворчої грамоти, він навчав їх любити природу, рідний край, Батьківщину. Найчастіше Д. Брик водив своїх учнів у мальовничі куточки міста на пленер. Мета таких занять – побачити рідний край очима кожного. У захопленні від побаченого, приохочені до «натури» цікавою темою, діти малювали і тим самим поступово розширяли свій творчий діапазон. З часом для багатьох тяжіння до образотворчого мистецтва переростало в життєву необхідність, ставало їх професією. Заняття на пленері були невід'ємною частиною навчально-виховного процесу на уроках Д. Брика. Адже пленер – це натхнений, емоційний процес, безпосереднє спілкування з природою, яке надихає на творчість.

Понад сто колишніх учнів Д. Брика здобули цю професію. В одній дитячій художній школі із 8 викладачів 5 – його учні. Членами спілки художників стали Віктор Синюкаєв, Валентина С'єдугіна, Геннадій Бабій. Ті, кого колись вчив Д. Брик, живуть і працюють сьогодні в Києві, Одесі, Львові, Запоріжжі, Сімферополі, Ленінграді.

В одному зі своїх інтерв'ю 1981 року на питання: «Яку зі своїх робіт ви вважаєте найкращою?» Д. Брик відповів: «Моя найкраща робота – виховувати дітей» [7, с. 5]. Відповідь художника відображає його любов до дітей і до викладання. Педагогічна діяльність Д. Брика протягом усього життя йшла поруч з його творчістю. І тому сьогодні важко сказати, ким він був більше: художником чи педагогом.

Аналізуючи життєвий і творчий шлях художників-графіків З. Гайха і Д. Брика, можна констатувати, що створення ними дитячої художньої школи у м. Кам'янці-Подільському є однією з найяскравіших сторінок їх біографії. Художники довели історичну необхідність відродити школу, зробили великий особистий внесок у її подальший розвиток. Згодом багаторічна педагогічна праця дала свої плоди. Кам'янець-Подільська дитяча художня школа існує і досі. Більшість викладачів школи – колишні учні Д. Брика та З. Гайха, яким художники-педагоги передали у спадок свій художній дар і безцінний педагогічний досвід.

Художньо-педагогічна діяльність ще одного яскравого представника Кам'янець-Подільської графічної школи, учня В. Гагенмейстера – С. Кукурузи – розпочалася далеко за межами подільського краю, у Казахстані, куди художника було заслано в 1941 році.

Більше тридцяти років жив і працював С. Кукуруза в місті Актюбінську, викладав рисунок у педагогічному училищі. Головним своїм завданням вбачав прищеплення молодим вчителям любові до образотворчого мистецтва, виховання в них естетичних почуттів [5, с. 4]. У Казахстані С. Кукурузу було нагороджено почесним знаком «Відмінник народної освіти Казахської СРСР».

Як педагог він передавав свої знання і досвід молодим митцям. Як, громадський діяч – прагнув привернути своїх сучасників і прищепити їм любов до мистецтва. Він із задоволенням знайомив кожного з мистецтвом гравюри (наприклад, Д. І. Брика, що відомо з особистого листування художників), невпинно друкував власні гравюри для роздачі їх своїм слухачам і глядачам. Заняттям гравюрою, вважав графік, передуюче систематична робота художника на натурі в живописі і, особливо, в рисунку. Тут художник пильно спостерігає мінливу природу, відбирає в ній те, що йому ближче, відтворюючи все це на полотні, папері. Без такої роботи художнику-гравюру важко перейти до мистецтва гравіювання, яке потребує вміння узагальнювати все багатство навколишнього світу і передавати його в чорній лінії і плямі на білому папері при мудрій економії засобів вираження [4, с. 2].

У творах художника провідними були реалістичні тенденції української графіки, до яких він і закликав молодих митців. Про це яскраво свідчить і лист С. Кукурузи до Д. Брика, де він критикує не досить реалістичну манеру виконання деяких листівок Брика: «Некоторые гравюры из набора чрезмерно заимствованы от Рериха. Они интересны по цвету, но много романтики. Зачем так делать? Я все-таки за реальное изображение действительности» [3, с. 25].

С. Кукуруза з великим натхненням ділився власними здобутками в галузі гравюри з усіма бажаними, проводив майстер-класи, дарував книги, приладдя, власні роботи. Після повернення в Кам'янець-Подільський деякий час працював у дитячій художній школі, допомагав в організації учнівських виставок, разом з художниками-колегами Д. Бриком та З. Гайхом проводив навчальні експедиції Придністров'ям.

Таким чином, стислий аналіз художньо-педагогічної діяльності митців-графіків на теренах Кам'яниччини у ХХ ст. демонструє існування унікальної за регіональною та образотворчою специфікою школи, в рамках якої відбувалося не тільки становлення графічного мистецтва на Поділлі, а й формування цілої плеяди художників-педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайчевський М. Художня виставка, присвячена Кам'янцю-Подільському / М. Брайчевський // Український історичний журнал. – № 9 (78). – К., 1967. – С. 160.
2. Вдовенко В. М. Творчість та педагогічна діяльність В. К. Розвадовського у Кам'янці-Подільському як поштовх для розвитку таланту молодих художників / В. М. Вдовенко // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: збірник наукових праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. – Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2010. – С. 35-39.
3. Державний історичний архів Хмельницької області (далі ДІАХО). – Ф. Р-3051, оп. 1, спр. 21. – Вхідна кореспонденція художника Д. І. Брика. – С. 25.
4. ДІАХО – Ф. Р-3102, оп. 1, спр. 35. – Стаття о творчестве Кукурузы С. В. (фотокопии). – С. 2.
5. ДІАХО – Ф. Р-3102, оп. 1, спр. 35. – Стаття о творчестве Кукурузы С. В. (фотокопии). – С. 4.
6. Красуцький М. Найкраща робота / М. Красуцький // Радянське Поділля. – 1981. – 28 червня. – С. 5.
7. Лісовські Т. Уроки Збігнева Гайха / Т. Лісовські // Фортеця. – № 6 (264). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 12.
8. Словник митців-педагогів України та з України у світі (1850-1950-і рр.). – Львів: Українські технології, 2002. – 144 с.

9. Урсу Н. О. Педагогіка мистецтва у спадщині Володимира Гагенмейстера / Н. О. Урсу // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С. 216-223.
10. Цебрик В. Твори художників-кам'ячан у Львові / В. Цебрик // Прапор жовтня. – № 37 (4149). – Кам'янець-Подільський, 1969. – С. 4.
11. Шулик А. Г. Талановитий співець мальовничого міста / А. Г. Шулик // Кам'янець-Подільський вісник. – 2008. – 14 листопада. – № 46 (1189). – С. 5.
12. Щур О. Щедрий дар / О. Щур // Корчагінець. – № 135 (2091). – Хмельницький, 1973. – С. 8.